

SO'ZGA EVRILGAN HISLAR

Islomjon YOQUBOV,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Annotation

this article talks about the peculiarities of Tursun Ali's Poems, the application of poetic arts, its artistic function, the role of artistic translation in his work, the opinion of the scientific and literary public about the poet's work, the image of nature in his poetry.

Keywords

literature, diagnosis, image, mental state, metaphor, revitalization, figurativeness, syllabic, book, preface, lyrical hero, poet, scroll, idea, contemplation, psyche, love, anguish, philosophical.

Аннотация

В данной статье рассмотрены самобытность поэзии Турсуна Али, использование поэтических фигур, их поэтические функции, роль художественного перевода в творчестве поэта, мнение научно-литературной общественности о творчестве поэта, образ природы в его поэзии.

Ключевые слова

литература, олицетворение, образ, психологическое состояние, метафора, одушевление, образность, силлабика, книга, предисловие, лирический герой, поэт, писание, идея, мышление, психика, любовь, страдание, философия.

Annotatsiya

Ushbu maqolada Tursun Ali she'rlarining o'ziga xos xususiyatlari, she'riy san'atlarning qo'llanishi, ularning badiiy vazifalari, ijodida badiiy tarjimaning roli, shoir ijodi to'g'risida ilmiy-adabiy jamoatchilikning fikri, she'riyatida tabiat tasviri haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar

adabiyot, tashxis, obraz, ruhiy holat, metafora, jonlantirish, obrazlilik, sillabik, kitob, so'zbo-shi, lirik qahramon, shoir, bitik, g'oya, tafakkur, ruhiyat, muhabbat, iztirob, falsafa.

Miloddan avvalgi ikkinchi asrga oid Xitoy manbalarida, keyinchalik esa Istaxriy, Ibn Havqal, Yoqut al Hamaviy, Mahmud Qoshg'ariy, Bobur va Ibrat asarlarida ulug'langan Quva (Qubod yoki Qubo) – azaldan Farg'ona vodiysidagi eng qadimiy shaharlardan biridir. Zotan, bu tabarruk maskandan Ahmad al-Farg'oniy, Abu Nasr Ahmad ibn Muhammad ibn Nasr al-Quboviy, Rukniddin Quboviy, Muhammad ibn Muhammad al-Quboviy, Abduqayum Vahmiy, Shokirxon Hakimiy singari allomalar yetishib chiqqan. Arab va mo'g'ul istilolarini boshidan kechirgan bo'lishiga qaramasdan, Quvada hinduizm, buddizm va islom madaniyatlari rivoj topgan. Madaniyat va san'at yuksalgan. Bugungi kunda ham tuman o'zining adir va adiroldi tekisliklari, bo'z tuprog'ida yetishtiriluvchi anorlari, bog' va tokzorlari bilan dong taratgan.

Ammo so'zimiz Quvaning tarixi yoxud tabiati haqida emas, balki ana shu tarix qalbiga faxr va iftixor, so'lim tabiat manzaralari diliga ilhom solgan shu yurtning shoir o'g'li – Tursun Ali xususida.

Kamolot yo'llarida

Bolaligi o'sha anorzorlarda o'tgani bois, Farg'ona vodiysida yashovchi xalqning turmush tarzi Tursun Alining tafakkur yo'sini shakllanishiga sezilarli ta'sir qildi. Keyinchalik Toshkentdagi tahsil, shoir-u olimlar davrasi, o'z ustida muttasil izlanishlar uning qalami qayralishi, poetik tafakkuri yuksalishida muhim rol o'ynadi.

Darhaqiqat, Tursun Ali – intellektual shoir. U mumtoz adabiyotimizning Ahmad Yasaviy, Alisher Navoiy, Boborahim Mashrab singari ulug' siymolari ijodini muntazam mulolaa qiladi. Jahon adabiyoti va san'atining Nozim Hikmat, Gabriel Garsia Markes, Fyodr Dostoyevskiy, Ernest Xeminguey, Chingiz Aytmatov, Nodar Dumbadze, Osip Mendelshtam, Aleksandr Faynberg, Ivan Bunin, Uolt Uitmen, Irina Polyakova singari o'nlab vakillari poetik merosi, rangtasvir asarlari bilan yaqindan tanish. XX asr o'zbek adabiyoti va zamondosh shoir-u adiblar: Cho'lpon, Usmon Nosir, Oybek, Mirtemir, G'afur G'ulom, Asqad Muxtor, Said Ahmad, Shukur Xolmirzayev, Rauf Parfi, Muhammad Yusuf, Shavkat Rahmon, Chori Avaz, Mirpo'lat Mirzo, Nazar Eshonqul, adabiyotshunos olimlar: Ibrohim G'afurov, Qozoqboy Yo'ldoshev qalamlaridan to'kilgan satrlar, insoniy betakror qiyofalariga xos fazilatlar uning hayrat va tahsinlariga sazovorligi bundan guvohlik beradi. U o'zi hurmat qilgan, muhabbat qo'ygan bu kabi insonlarga goh bag'ishlovlar bitsa, gohida ulardan ayrimlarining yorqin xotirasini ehtirom bilan eslaydi.

Tursun Ali modern yo'nalishda ijod qiladi. U yaratgan she'riy asarlar shakl va uslub jihatidan turfa xil. Unda biz "birlik", "ikkilik", "uchlik" hamda mansura va sochmalar, hikmatlardan tortib, dramatik doston, ballada va turkum-mozaikalargacha uchratamiz. Shoir she'riyati oshkora didaktika va chorlovlardan mutlaqo xoli ekani, borliq ruhan tuyilgani, ohanglar qalb qulog'i bilan tinglanib, ranglar g'oyatda yaqindan ko'rilgani, jonli his etilgani,

anglab yetilgani bilan sho'ro davri poeziyasidan farqlanadi. Shubhasiz, bu ranginlikning yuzaga chiqishida badiiy tarjimaning ham muhim o'rne bor.

Aslida shoir qalb tarjimoni. Biroq Tursun Ali o'zga el va o'zga tillarda yaratilgan asarlarni tilimizga o'girish borasida ham muttasil izlanishdagi sohir qalam sohiblaridan biri. Mutarjim Xitoy she'riyatining o'zbek kitobxoniga u qadar tanish bo'lmagan III-VI asrlarda yashab ijod qilgan Lyu Chjen, Se An, Gu Kaychji, Se Lingyun, Bao Chjao, Lu Kay, Shen Yue, Kun Chjiguy, Se Tyao, Xe Syun va VII-X asrlarning mashhur shoiri Vey Inu singari qalamkashlari asarlarini tilimizga o'giran. Ma'lumki, qadimgi Xitoy she'riyatida miloddan avvalgi oltinchi asrda Lao Szi asos solgan falsafa – Dao ta'siri kuchli. Bu adabiyot moddiy dunyoning tabiiy qonuniyat asosida muttasil o'zgaruvchanligi, hamma narsalar qarama-qarshilikdan iboratligi, dunyoni bilish sezgilardan boshlanib, tafakkur bilan yakunlanishi g'oyasiga asoslanadi. "Dao" – tabiiy qonun bo'lib, unda olam mohiyati aks etgan. Zotan, insonning butun maqsadi ana shu mohiyatni bilishga qaratilgandir.

Ta'limot markazida mazkur qonun buzilsa, tabiat o'sha buzg'unchidan ayovsiz o'ch olishiga ishonch ruhi yotadi. Borliq ("Si") beshta unsur (yer, suv, olov, yog'och, metall) dan tashkil topgan. Qadimgi Xitoyda "Tog'lar va suvlar she'riyati" yoki "Bog'lar va dalalar she'riyati", ya'ni bugun biz tushungan ma'nodagi peyzaj lirikasi taraqqiy qilgan. Shoir barcha hodisalarning manbai bo'lmish tabiat ritmini tinglamog'i, o'z yurak sadolarini unga uyg'unlashtirmog'i muhim sanalgan. Shuning uchun ham tabiat go'zalligiga shaydolik ilhom manbai bo'lib kelgan. Tabiat bilan muloqotga kirishmoq she'riyatga ramziy-majoziylik, metaforiklik, ranglarga xos jilvakorlik bag'ishlagan. Inson yuksakliklardan turib olamga boqar ekan, moddiylikdan yuksalgan. O'zini borliqning bir uzvi sanash orqali hoyu-havaslarini jilovlay olgan. Besh unsur va inson qon-qardoshligi adabiyotning estetik tamoyillarini belgilab bergan.

Kezi kelganda ta'kidlash o'rinliki, ulug' bobokalonimiz Abu Nasr Forobiy ham Yaratuvchi va olam (yaralganlar) ni aynanlashtirib tushunar ekan, moddiy ibtido o'zini Tangri orqali namoyon qilishini ta'kidlagan edi. Tabiat va inson hayotini koinot belgilashini yoqlagan Ibn Sino "vujudi vojib" va "vujudi mumkin" munosabatlarida nurlanish mavjudligiga diqqat qaratadi. Olam sirlaridan hayot haqiqatini izlagan Umar Hayyom esa tirik va notirik tabiat munosabatlari chegara bilmasligi, bir holatdan ikkinchisiga o'tib turishini ta'kidlaydi. Anglashiladiki, bunday qarashlar Xitoy she'riyatigagina daxldor emas. Uning olis moziyga borib tutashuvchi milliy ildizlari ham mavjuddir.

Demak, Tursun Alini tarjimaga undagan kuch o'zga mintaqa shoirlari ijodining uning qalbiga mushtarakligidir. Zotan, tarjima qilingan asarlar mohiyatini Olooh va banda ruhi o'rtasidagi teran ichki aloqadorlik, alohida insonning ulug' imkonlari, idrok va mushohada qilish qudrati, intuitsiyasiga ishonch tashkil etadi. Chunki, insonni oliy qadriyat sifatida anglashdek qadimiy tuyg'u va ruh zamonlar osha barhayot. Shu ma'noda, shoir she'rlarida inson va tabiat o'zaro uyg'un keladi. U tabiat lavhalarini she'rga ko'chirganida ruh manza-

ralarini, odam bolasi kayfiyati ifodasi orqali esa tabiat manzaralarini chizadi. Shoirning tarjimalari esa hurfikrlilik, olam sirlaridan boxabarlik, hayotga tashnalik, bag'rikenglik kabi tushunchalarga asoslanadi. Binobarin, zamondosh kitobxon ulardan muayyan estetik zavq tuyishi bejiz emas.

Tursun Ali elimiz ardog'idagi Rauf Parfi, Xurshid Davron singari shoirlar, adabiyotshunos olim va tarjimon Jabbor Eshonqul izidan borib yapon she'riyati tarjimasiga ham qo'l urdi. U XVII – XVIII asr yapon mumtoz she'riyatining: Motsuo Basyo, Ranran Matsukura, Sampu Sugiyama, Issyo Kosugi, Rensesu Xattori, Onitsura Kamidzima, Dzyoso Nayto, Kyoray Mukan, Kikaku Takaran, Bontyo Nodzava, Siko Kagami, Kagalik Tiyo, Ryota Osima, Buson Yosa singari vakillari; XIX – XX asr shoirlari Kitaxara Xakusyu, Akutagava Ryunoske, Myudzuxara Syuosi, Kavaxigasi Xekigodo asarlaridan ayrim namunalarni tilimizga o'girdi.

Kezi kelganda ta'kidlash o'rinliki, Uzoq sharq mamlakatlari bo'lmish Xitoy va Yaponiya adabiyotlari poetikasi o'rtasida talay mushtarak qirralar mavjud. Bu hol adabiy-estetik qarashlarda konfutsiylik, daochilik va buddaviylik g'oyalarining kuchli ta'sirida namoyon bo'lishi, "adabiyot" va uning chegaralari hamda mazmunini tushunish haqida keng tarqalgan tasavvurlarda namoyon bo'ladi. Zotan, mazkur mintaqalarda so'z san'atiga oid qadimiy an'analardayoq adabiy ijodga o'ziga xos hodisagina emas, balki siyosiy-axloqiy idealarni ifoda etuvchi faoliyat turi sifatida ham qaralgan. Ayni paytda, badiiy asarning uslubiy qimmatini belgilovchi mezonlar sirasiga shakl hodisasi ham kiritilgan. Yaratilgan asarlar badiiy qimmatini jihatidagina emas, balki kishilarni ma'naviy-ruhiy kamol toptirishi – estetik jihatidan ham qadrlangan.

Qadimda yapon she'riyati o'z tabiatiga ko'ra (sillabik) ya'ni bo'g'inlar miqdoriga asoslangan. U qofiya va qofiya hosil qiluvchi mezonlarga emas, balki 5 va 7 bo'g'inli she'rlarda tovush almashinuviga asoslanadi. Ma'lumki, yapon she'riyatiga xos bo'lgan an'anaviy janrlardagi lirik namunalar bo'lmish tanka besh, xokku esa uch misradan tashkil topadi. Yapon she'riyatida dastavval beshlik shaklidagi tanka janri ustunlik qilgan. XVI – XVIII asrlarda tanka bilan bir qatorda uchlikka asoslangan xokku janri ham ancha keng tarqalgan. Ularning asoschisi sifatida M.Basyo e'tirof etiladi. Tanka va xokku birinchidan, yapon san'atining o'ziga xos jihatlarini aks ettiruvchi ixcham janrlardir. Ikkinchidan, keng ma'noda olib qaralganda, ular moddiy olamni estetik ifodalashning badiiy mukammallashgan shakllaridir. Bu janrlar talqin ixchamligi, manzaralar yorqinligi jihatidan diqqatni jalb qilib keladi. Kun chiqish mamlakatning "Xaykudagi yangi yo'nalish" ijodkorlari merosida obyektiv realizm poetikasining muhim unsuri bo'lmish "hayotni boricha aks ettirish" ("syasey") tamoyiliga amal qilinadi.

Bu muxtasar "tarix"dan murod shuki, so'z san'atining bu kichik janrlari tabiatiga xos shakliy ixchamlik va soddalik, mazmuniy teranlik Tursun Alini hayratda qoldirdi. "Menga Yapon mumtoz she'riyati nafisligi, latofati, ijtimoiy mazmunining chuqurligi va hayotiyliги bilan qadrlidir [6.128] , – deb yozadi shoir. Mutarjim bu ulkan ummondan o'zbek kitobxonini

ham bahramand etar ekan, ayni paytda uning o'zi ham tanka va xokku (xayku) poetikasida aks etgan hayot haqiqati, go'zal ohangdorlik, mazmun teranligini o'zlashtirdi. Ko'rinadiki, tarjima shoirning she'riyatdagi shakliy va uslubiy izlanishlariga keng yo'l ochgan.

Shoir ijodi ilmiy-adabiy jamoatchilik nighida

Tursun Ali o'zining "Tuyg'ular rangi" (2001), "Sokin hayqiriq" (2005), "Oy yaprog'i" (2008), "Gullayotgan yurak" (2009) kabi to'plamlariga kirgan she'riy manzumalari va tarjimalari bilan ilmiy-adabiy jamoatchilik nazariga tushgan. Bundan o'ttiz besh yil oldin Tursun Aliga oq yo'l tilagan A.Oripov uning she'riyatidagi rostgo'ylik va samimiyatga diqqat qaratgan edi. Keyinchalik esa, shoirning tinimsiz izlanish-intilishlari natijasida o'tkirlashgan poetik nigo hi, quyuvlashgan tuyg'ulariga xos ranglar jilosi, tobora qayralib borayotgan qalamidan to'kilgan satrlarning u yoki bu qirrasini U.Normatov, Q.Yo'ldoshev, H.Boltaboyev, M.Yo'ldosheva singari turli avlodga mansub adabiyotshunos olimlar, Bahrom Ro'zimumhammad, Go'zal Begim, D.Rajab singari shoir-u shoiralar yozgan maqola va taqrizlarda tahlil va tadqiq etildi.

Professor U.Normatov shoirga yo'llagan ochiq xatida [5.235-240] uning ash'orlari didli, chin nafosat shaydolari dilidan joy olishiga komil ishonch bildiradi. Zotan, shoir fikrlarida asov beboshlik, inja tuyg'ulari ifodasida esa bejilov bir erkinlik, ko'nikilgan andazalarga sig'maydigan shakldagi tarhi tozalik yorqin ko'zga tashlanadi. Adabiyotshunos olim Tursun Alining Sharq-u G'arb adabiy tafakkuri bilan bog'liq jarayonlardan yaxshigina xabardor yetuk ziyoli ekanligini ta'kidlaydi. Shoir she'rlariga xos hayotiy teran zalvor, sodda samimiylik, tagdor ramziy-majoziy jilvakorlik, lirik qahramon tuyg'u-kechinmalariga xos betakrorlik, romantik joshqinlik singari san'atkorona fazilatlarga mahliyo bo'lgan olim: "Ijodda faqat qalbingiz buyurganini, yetilgan shakl-shamoyillarni qog'ozga tushirish yo'lidan borayotganingiz meni quvontiradi", – deya iqror bo'ladi [5. 235]. Shoirga: "Ukajon, – deya murojaat etar ekan, she'rda jonli manzara chizish, manzaradagi sassiz shivirlar, guldurosarlarni, ranglar isini nozik uqish, o'quvchiga yuqtirish bobida yaxshigina tajribangiz bor. Bular shuncha ki oddiy manzaralar emas, balki asrimizning global tahlikali ziddiyatlari, umumbashariy muammolarga ishoralardir", – deb ta'kidlaydi [5. 239]. Darhaqiqat, shoir chizgan manzaralavhalar bani odam bolalari diliga yaqin, ruhiyatiga payvasta.

Tursun Alining "Tuyg'ular rangi" kitobiga So'zboshi [2.164] yozgan professor Q.Yo'ldoshev shoirning olam titroqlari va ruhiyat injaliklarini tamomila o'ziga xos tarzda aks ettirishi, ko'ngil holatlarini ifoda eta olishi jihatidan qadrlaydi. Uning harakatdagi ruhiy holatlarni yaxlit tarzda manzaralantira olishi, o'z ko'nglini taftish qilishga intilishini yuksak baholaydi.

Shoir tasavvurlar olamiga xos ta'sirchanlik, ifoda tarziga xos musavvirlikni payqagan olim: "Tabiat Tursun Ali uchun vosita emas, balki o'zlikdir. Tasvirning manbayidir... Sho-

ir she'rlarida oniy holatlardan olingan va kitobxon qalbiga ko'chadigan samimiy hamda ohorli hissiy manzara tasviri – reallashgan ko'lamdor tuyg'u ifodasi bor... Shoirning olamni obrazli ko'rish iqtidori baland. Tursun Ali dunyoni ramzli ko'rishga moyil shoir", – deb yozadi [3. 470].

Shoirning "Gullayotgan yurak" kitobiga So'ngso'z [1. 105-108] bitgan professor H.Boltaboyev esa Tursun Alining she'rdan-she'rga, kitobdan-kitobga tomon dinamik o'sib borishiga diqqat qaratadi. "Samimiy, qalbga yaqin anglamlar doirasida yangi timsollar, ohorli tashbehlar bilan ish ko'rish shoirning doimiy matlabi... U oddiy yozadi, oddiylik zaminida sizga yaqin, tanish tuyg'ular satrga chiqadi va siz tomoningizdan bir mahallar his qilingan, biroq u qadar e'tibor bermaganingiz, idrok etib ulgurmaganingiz sezimga aylana-di", – deb yozadi olim [1.105].

Tursun Alining "Sokin hayqiriq" to'plamiga So'ngso'z bitgan adabiyotshunos M.Yo'ldosheva shoirning iste'dod darajasini she'rlaridagi jilvakor musiqiylik, sehrkor ohangdorlikdan, u yaratgan ash'orlarning kitobxon qalbiga yaqinligini esa samimiyatdan izlaydi [4. 127-138]. Zotan, iste'dod va samimiyat ko'ngilga yo'l topmoqning qo'sh qanotidir.

Sumalakdan tosh topdim

Quyida biz zamonaviy adabiyotning bir muhibi sifatida shoirning "Qor shu'lasini" ("Yangi asr avlodi", 2011) kitobini o'qish jarayonida ko'nglimizda kechgan va fikrimizda kurtak ochgan ayrim fikr-tuyg'ular bilan o'rtoqlashishni niyat qildik.

She'riy majmua "Chillaning so'nggi kuni" deb nomlangan ash'or bilan ochiladi. Keling, biz unda tasvirlangan manzara-hoatlarga diqqatimizni qarataylik:

Ilk manzara: Och bo'riday "uvillayotgan" BO'RON va samo elagidan to'kilgan QORlar shiddatidan "guvullayotgan" DUNYO. Tabiatning notanti qiliqlaridan o'rtanib, ship-shiydam holatga kelsa-da, sabr-bardosh-la ko'klamga intiq, ammo ba'zan yelkasidagi yuk zalvoriga bardoshi yetmay, ingrab singan DARAXTLar. O'z rizqini izlab sarosar kezman-u ilojsizlik, muhtojlik iskanjasida izillab jon taslim qilgan: ("Qora shoxlarda qolib qora mevalardek to'kilgan duv-duv") CHUMCHUQlar. Ayni paytda "qor, qor-a, qora, qara, qorr" deya kuylayotgan QARG'alar.

Tanishganimizday, bu yerda tabiat manzarasi tasviri orqali inson va jamiyat hayotiga muayyan ishoralar aks etgan. Qor va Bo'ron beshafqat hayot shiddati, falak charxining tinimsiz guvullashini anglatadi. Ship-shiydam va ba'zan "singan" daraxtlar esa shoirning chaqaloqlik davri, ya'ni o'tgan asrning 50-yillari bilan bog'liq xalqning nochor hayot tarzini ko'rsatishga xizmat qiladi. Chumchuq va qarg'alar qiyosida ham bu qushlar tabiatiga xos beozorlik va loqaydlik jihatlariga urg'u beriladi. Ularning bari keyingi manzara uchun zamin hozirlaydi.

Ikkinchi manzara: Muzlagan xona va unda izg'irindan diydirab, tirikchilik mashaqqat-

laridan parishon bo'lgan ONA. Shubhasiz, bu mushtipar vujud taqdir izmiga rizo. Ammo kelajak umidlari ham bir olam. O'sha orzularning bari onaizor bag'rida, tizginsiz mehri tafidan badani ilib orom olayotgan CHAQALOQ bilan bog'liq. Biroq chaqaloq hali dunyo asroridan mutlaqo bexabar. U dastlab ona allasi, uning shirin og'ushi, keyinchalik sirli-sehrli ertaklar olamida ulg'aydi.

Uchinchi manzara: Chaqaloq endi o'zining laylak qanotlarida kelmaganligini yaxshi anglaydi. Chunki u ulg'aydi. Ammo endilikda, o'sha shirin ertaklar singari uning mehribon bayonchisi ham olis xotiraga aylangan. Demak, uni qor bo'roni-yu izg'irinlardan himoya etguvchi mehribon qo'llar ham abadiyat qa'rida. Buni shoir shunchaki bayon qilmaydi, balki: ("Osmon g'alvirini elagan edi BOSHimga") qabilida samimiy izhor etadi. Lirik qahramonning yoshi ulg'ayib, sochlari moshguruch holiga kelganligini shoir qorning ("Chilvirday uzun, To'rdak to'zg'in, Muzlagan iplari chatishgan SOCHimga") qabilida manzaralantiradi. Biroq u faqat soch oqarishi bilan bog'liq holatni ko'rsatish bilan cheklanmoqchi emas. Shuning uchun ham lirik qahramon: "O', necha bor dilimni kuydirgan ayoz", – deya chuqur xo'rsinadi.

Endi qor, soch, ayoz singari obrazlar o'z botiniy ma'nolarini bir qadar ochiqroq tarzda ifoda etadi. Shuning uchun ham chuqur xo'rsiniq zamiriga ezgulik va razolat, iste'dod va iste'dodsizlik o'rtasidagi azaliy kurashdan o'rtangan ko'ngil, aziyat chekkan dil iztiroblari jamlanganligini anglash mumkin bo'ladi. ("Mening bag'rim, Dunyom shalabbo") qabilidagi lirik qahramon so'z ohangida ilojisizlikka o'xshash nolish sezila boshlaydi. Chunki mazkur misralarda YOMG'IR va QORning bir-biriga esh kelishidan andak xavotirlanish, ta'bir joiz bo'lsa, umidvorlikka yo'g'rilgan bezovta bir hushyorlik jamuljam. Ammo lirik qahramon zinhor taslim bo'lmoqchi emas. Aksincha, u ziddiyatlarda ma'nan g'olib kelgan qalb sohibi o'laroq, ertangi kunga "Quyosh ohanglarin sochar borliqqa" qabilidagi nekbin ishonch nigohi bilan nazar soladi. Shuning uchun ham, she'r nihoyasida uning yuragi shodliklardan chechak ochadi. Bu aslida, kurashlarda mahv bo'lmagan ko'ngilning o'tilgan umr yo'llaridan rizoligidir.

Binobarin, shoir bu she'rni "Chillaning so'nggi kuni" deb nomlashi ham bejiz emas. Mazkur nomlanishning o'zidayoq chiyillagan chilla, demakki, noxush kunlar ortda qolganligiga alohida urg'u berilgan.

Tursun Ali olamni g'uborlardan xoli va yorqin ranglarda ko'radi. Chunki muazzam borliqqa yorug' nigoh bilan boqmoq, samoviy ohanglarni ko'ngil qulog'i bilan nozik ilg'amoq uning dilida mamnuniyat va porloq hislar uyg'otadi:

Yuragimga urilar birdan

charog'on ovozing jarangdor sasi

Shoir lirik qahramoni tun qo'ynida tanho kezadi. Biroq u butkul yolg'iz ham emas. Zotan, ko'kda g'amgin suzgan OY, olis-olislardan mahzun boqqan YULDUZlar. Boshpana topolmay daydib yurgan SHABBODA-yu teraklar uchida mizg'igan SHAMOL uning ham-

rohi. Bunday ilhom lahzalarida borliq sukunati ichra jaranglagan turfa saslar shoir diliga daryo misol quyilib keladi:

*Eshitdim Oy nolasin, tingladim,
Shoʻrlik yuragim-da sindi oy misol*

Nolakor ohanglarni eshitmoq, nafaqat shunchaki eshitmoq balki jon qulogʻi-la tinglamoq uchun shoir ham shunga esh kayfiyat-holatda boʻlmogʻi lozim. Agar biz uning "shoʻrlik yuragim" deya yozgʻirishiga diqqat qaratsak, ana shu vobastalikka ishora qilinayotganligini anglaymiz. Fikrimizda haqli savol charx uradi: Nega ayni lahzada Oy ham, shoirona qalb sohibi ham nolakor? Har bir kitobxon bu savolga oʻz qalbidan javoblar qidiradi. Ehtimol, Oyni tuning qoʻynida sarosar kezinishga mahkumligi uning ruhan yolgʻizligi belgisidir. Unday boʻlsa, Oyni tuning nolakor soʻzlarida ham taqdirga rizolik, zaminga ziyo ulashishni oʻz burchi va zimmasidagi ulugʻ masʼuliyat deb bilish ohanglari mujassamdir. Binobarin, uning oʻrtanishlari mohiyati ham nur va zulmat kurashidagi tanholikdan oʻzga narsa emas. Demak, uni oʻziga suhbatdosh, dardkash tutgan shoir tilaklari ham oydek oppoq va yorugʻ ranglarga yoʻgʻrilgan. Oʻsha samo yoritqichlaridan kuch va ibrat olib, koʻngli nurafshon boʻlgan shoir yozadi:

*Koʻnglim koshonasi yorishmoqda Oydan-da,
Hozir,
Hozir men kutgan eng qisqa sheʻr yozilishi
Muqarrar.*

Tursun Ali hamisha ham yuqoridagi kabi koʻngil koshonasi yorugʻ kayfiyat-holatlarinigina qalamga olmaydi:

*Negadir "oh" tortaman ogʻir,
"Munojot" navosi misoli uzun,
Juda mahzun bu xoʻrsiniq*

deb yozgan shoir "negadir" deya izohlashga ojiz qolgan yuqoridagi satrlarda lirik qahramonning xoʻrsiniqlari bu qadar mahzun va ohlari munojot yangligʻ uzunligi sababi oshkor etilmaydi. Buni anglamoq uchun kitobxon aslida arabcha soʻz boʻlgan "munojot"ning yalinish, yolvorish maʼnolarini anglatishiga diqqat qaratmogʻi lozim. Zotan, munojot Yaratgandan najot va madad tilab qilinadigan pinhoni ibodatdir. Agar biz Alisher Navoiyning "Kecha kelgumdir debon ul sarvi gulroʻ kelmadi" gʻazali "Munojot" kuyiga mohirona bogʻlanishi yoxud A.Oripovning "Munojotni tinglab" ashʻorini eslasak, bu hol sanʼat va soʻz ahlini befarq qoldirmaganligi haqida muayyan tasavvurga ega boʻlamiz.

Anglashiladiki, sheʻrda ifodasini topgan ruhiy holat bilan bogʻliq kayfiyat-kechinmalarda odam bolasining nafs yoʻlidagi evrilishlari, armonli dunyoning foniyligi, inson umri-ning gʻoyatda qisqaligi haqida teran oʻylarga berilgan shoirning dil izhorlari mujassam. Ular muayyan maʼnoda, olam sir-sinoati oldida betadbir qolingani oniy lahzalardagi pinhoni iltijolardan ruhiy quvvat olgani bois ham kitobxonda muayyan lirik kayfiyat uygʻota oladi.

Ha, shoir bitiklaridagi zohiran sokin, ammo botinan po'rtanavor va zalvorli fikr-tuyg'ular kitobxonda lirik qahramon ruhiyatiga mushtarak kechinmalar uyg'otish, uning tasavvurlarini kengaytirish-u idrokini charxlashga, sezimlarini muvozanatdan chiqarishga qodir. Muhimi shundaki, shoir bu kabi xo'rsiniqlarini hamisha ham nolakor ohanglarda izhor eta-vermaydi:

*Tamaki tutunin ichimga yutdim,
So'ng qidirdim ichimdan
o'z so'zlarimni.*

Ko'rinadiki, odam bolasining tutumlaridan chekilmish mahzun iztiroblar uning dil tubiga cho'kadi. Tursun Ali lirik qahramon botinida kechgan bu kabi teran muhokama-mubohasalarni "Uzoq uxlo olmay, bir so'zni qidirdim tonggacha sarson" deya ifoda etadi. Chunki so'zga mas'ullik hissini tuymoq shoirning a'moli. Umumbashariy va umuminsoniy muammolarga poetik munosabat bildirish esa ulkan mas'uliyatidir. Ana shu mas'uliyatni chuqur anglab qalam tebratayotgan shoir ko'ngil qushining talpinishlarini: "Yolg'iz qushcha sayraydi baland" tarzida ifoda etadi. Shubhasiz, bu baland pardalardagi kuy ichki g'urur, sobit bardosh va istiqbolga nekbin ishonchdan ruhiy quvvat oladi. Shuning uchun ham shoir "Yuragimda bardosh qo'shiqlar kuylar" qabilida o'z ko'nglini ochadi. Bu bilan kitobxon qalbini g'aflatdan uyg'otib, uning diliga mo'jaz bir chiroy olib kirmoq, dunyoni yashnatish, borliqni yorug' va go'zal ranglarda ko'rish nazarini tiyranlashtirmoqdan o'zga muddaosi yo'qligini anglatmoqni tilaydi.

Xalqimizda "Oqqan daryo oqmayin qolmas" degan dono naql bor. Buni o'zga bir shaklda ifoda etgan shoir millat yigitlari ichidan Farhod, Majnun, Otabek singari el-yurt fidoyilari, qizlaridan esa Shirin, Layli, Kumush kabi nozik qalb sohibalari chiqishiga zarracha shubha qilmas ekan "Uyqudagi nur uyg'onar beshak!" deb yozadi. Guvohi bo'lganimizday, bu o'rinda Tursun Ali qadim adabiyotimiz ruhini navqiron she'riyatimizga olib kirmoqda.

Mahmud Ismoilning Marg'ilondagi gullarga oshiyon bog'ida o'tkazilgan mo'jaz bir mushoira kechasida mumtoz g'azaliyotimizning Navoiy, Maxmur, Xaziniy, Uvaysiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Huvaydo va bir qator zamondosh shoirlarning ash'orlari latif ohanglar ila o'qiladi. Nogoh osmon toqidan "qurey-qurey" sadolari yangraydi. Bu Farg'onani tashlab ketayotgan turnalar ovozi edi:

*Osmonga o'rlaydi Adabiyot,
Zamin-u falakni chulg'ar She'riyat qalbi.
"Biz qaytamiz" demoqchi bo'ldimi ular,
Farg'onani tashlab ketgan
shoir bolalaridek?*

Anglashiladiki, shoirning nazdida bu turnalarning oddiy "qurey-qurey"lari emas, balki "biz qaytamiz, biz qaytamiz", degan xayrlashuv nidolari bo'lib tuyuladi. Axir bir paytlar elimizning yuqorida nomlari sanalgan suyukli shoirlari ham bizni tark etishmaganmidi. Mana,

bugun davramizga o'z nola-yu afg'onlari bilan kirib kelishdi-ku, degan o'y-xayollar girdobiga sho'ng'iydi shoir. Ko'rinadiki, jo'n odam yetarlicha ahamiyat ham bermasligi mumkin bo'lgan va ayni lahzada kechayotgan she'riyat oqshomiga u qadar daxlsizday tuyuluvchi o'sha manzara-holatdan Tursun Ali ulkan poetik umumlashma topa olgan. Darhaqiqat, she'riyat shunday bir go'zal oshiyonki, u nafaqat olis tarix va bugunni tutashtirmoq balki lahzaning o'zida zamin-u falakni chulg'ashga-da qodir.

Tursun Ali she'riyatida yil fasllari ko'p va xo'p qalamga olinadi. Masalan: kuzda daraxtlar bargining sarg'ayishi, shamol ularni yulqilab uchirishi, maysalarni shitirlatishi va nihoyat xazonlarning chirishi g'oyatda tabiiy hodisalar. Biroq Tursun Ali uchun kuz izg'irida diydirayotgan daraxt shunchaki tabiat hodisasi emas. Dimog'ida "chirigan xazonlar ta'mi"ni tuyib, dardlarini "yaproqday to'kkan" shoir yozadi:

*Kuzgi daraxtlar, o,
Taqdir qismatidan qaqshagan kimsani
Eslatar menga....
Bog' tepasida to'lishgan Oy.
Daraxtlar ko'zida jovdirar umid,
Bahorni sog'inib kutar o'rikzor.*

Ayonki, yuqoridagi she'riy parchada umr bevafoqligi haqida ulkan poetik xulosa chiqarilgan. Muhimi, shoir lirik qahramoni o'zining hamisha bahorga intiqiligi bilan diqqatimizni tortadi.

Shoir ruhining teran puchmoqlarida o'zi yaratgan ulkan olam sari talpinadi:

*Sevgilim, kel, bundan ketaylik
O'zimiz yaratgan rangin olamga*

deb yozadi Tursun Ali. Chunki she'riyat azal-azaldan xalq va odamiylik ifodasida, birinchi navbatda, amalni emas, balki qalb va ruh tilaklarini iloh darajasida ulug'lab kelgan. Shuning uchun ham moddiy dunyoning barcha xoyu-havaslaridan baland tura bilgan. Buni yaxshi anglab, yuragidan taralayotgan chorlaguvchi kuy ohanglariga quloq tutgan shoir yozadi:

*Otashbor ko'ksingda muattar ifor,
Garchi tegramizda ivirsiydi qish,
Dunyoimda ochilgan boychechaksan sen!*

Darhaqiqat, shoirning dunyosi qishda ham boychechaklar ochilishi mumkin bo'lgan go'zal makon – uzoq sog'ingan ma'vo. Unga yetmoq uchun esa o'zlikdan kechmoq kerak. Binobarin, she'riyat iqlimlariga yuzlangan kishigina: "Oppoq qor shu'lasiga chaydim yuzimni" singari poetik misralar bita oladi. Chunki, qorning oqligi, hatto shu'ladorligi ham bor gap. Ammo moddiy ne'mat sifatidagi qorning o'ziga emas, balki uning shu'lasiga yuz chaymoq, ya'ni tabiatdan ulgi olib poklikka yuz tutmoq haqida chin shoirgina o'ylashi, mahorat bilan moddiylashtirishi mumkin.

Tursun Ali nasriy bitiklarining birida: "Har qanday mahoratli ijodkor asarini o'quvchiga chaynalgan nondek emas, balki sumalakka solingan toshdek taqdim etsa, o'shanda o'quvchi toshni tilning tagida olib yurgay, ta'mini tuygay", – deb yozadi. Darhaqiqat, shoir she'riyati yalang'och so'zlardan xoli. Unda inson va zamon ruhining uyg'un suratlari mujassam. Shu bois ham ularni biz takror-takror o'qiyimiz, mag'zini chaqishga intilamiz. Ko'nglimizga yaqin ohanglar, dimog'imizda g'oyatda tanish va totli hislar bo'yini tuyib, oniy lahzalardan tutilgan holatlar tasviri haqida uzoq mulohazaga berilamiz. Ba'zan esa shoir bilan pinhoni munozaraga kirishamiz. Tafakkurimiz guvullayotgan charx, inson taqdiri – ibtido va intiho aro kezinadi. Ruhiyatimizda iliq bir taft sezamiz. Yuragimizda shodliklar chechak ochadi. Shubhasiz, bu chin ash'or tug'dirgan hayratlardir.

So'ngso'z

Tursun Ali ruhan tuygan, ko'ngil va shuurida anglagan narsa-hodisalar haqidagi hayratlarini moddiylashtiradi. Shuning uchun ham shoir she'rlari kitobxon qalbida uyg'ona-yotgan tabiatning go'zal atrini, gullayotgan daraxtlarning tar va nafis iforlarini olib kiradi. Beg'ubor tuyg'u va farahbaxsh ohanglar inson ruhiyatiga nur, uning mudroq qalbiga surur baxsh etib, yorug' kelajak sari chorlaydi. Zotan, shoir lirik qahramoni nozik qalb ariqlarda shildirayotgan suvlar shiviri, qo'shquloq, yalpiz yanglig' barra maysalarning mayin titrog'i, yuzlarni siypab yengil tebranayotgan majnuntol novdalarining erka qiliqlari, hatto g'ichirlayotgan qor bilan tillashilgan oniy lahzalar tug'dirgan kayfiyatni tinglamoqqa, kitobxon ko'ngil qulog'iga shivirlamoqqa, uning shuurini harakatga keltirmoqqa, erkin mulohazalariga turtki bermoqqa qodir. Chunki shoir barmoq, kaft, qo'l, soch singari tana a'zolari; qor, yomg'ir, daraxt, yaproq, maysa singari o'simliklar; hatto chumchuq, qarg'a singari qushlar haqida so'zlaganida ham ularga o'z tuyg'u-hissiyotlarini yuqtiradi, poetik ma'no, estetik zalvor baxsh etadi. Natijada u muhabbat, rostgo'ylik, sog'inch, mehr, iztirob va ularning antipodi bo'lgan xiyonat, riyokorlik, g'araz, ta'ma, loqaydlik singari inson tiynatiga daxldor goh taxir, goh shirin mas'ud tuyg'ularga munosabati bilan o'z bedorligini namoyon eta oladi. Ko'ngilda his etilib, shuurda anglangani, poetik munosabat bildirilgani bois o'zida kitobxon ruhiyatiga ta'sir etish qudratini jo etgan bu jonli kayfiyat-holatlarining goh oshkor, goh ramz-majozli, gohida ishoraviy tarzda ifodasi esa olam-u odam manzarasini nazokatli tarzda o'zgartirish, ma'rifatli asosda yashartirish istagidan suv ichadi.

Shoir lirik qahramonlari o'quvchi bilan tillashadi. Zotan, Tursun Ali ruhiyatida kechgan ichki kayfiyatlarni she'rga soladi, o'z qahramonlariga hayot ato etadi. Uning ayrim she'rlarida donishmandona falsafiy teranlik, ba'zilarida esa zavq beruvchi mayin ohanglar jo bo'lgan. Chunki ularning birlari jonli hayotiy kuzatishlardan kelingan to'xtamlarni, ikkinchilari esa ilhom lahzalarida tutilgan ilg'amlarni ifoda etadi. Shu bois birlari oy-u yillar davomida shoir yuragida asralgach, ikkinchisi esa tuyqus qog'ozga ko'chadi. Poetik tizmalar

har ikkala holatda ham ruhiyatdagi hayajon, zavq, sogʻinchlar tugʻdirgan maʼyuslik, odam bolasining notanti amallaridan keluvchi dilgiriklik, junun vodiysidagi yolgʻizlik hollaridan oʻz shakl-u shamoyili bilan tugʻiladi. Shuning uchun ham bizning sezimlarimizni sertashvish zamonamiz bilan bogʻlabgina qolmay, nafosat ufqlari sari ham yuksaltira oladi. Chunki ular kitobxon shuurining eng teran puchmoqlariga shaffof bir nur olib kiradi. Koʻnglining mudroq koʻzini ochadi. Binobarin, millat maʼnaviyatini yuksaltirib, uning botiniy nigohini oʻtkirlashtiradi.

Anglashiladiki, Tursun Ali – dardli, iztirobli shoir. Chunki u yuragida parvozga shaylangan erkin hislarni soʻzga koʻchirish, hamisha oʻz soʻzini aytish mashaqqatlarini dadil yengib kelmoqda. Chunki, shoir poetik ijodning bu shirin va azobli qiynoqlari soʻngida keladigan farahbaxsh maʼnaviy-ruhiy lazzat taʼmini-da yaxshi biladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boltaboyev H. Sheʼrga aylangan iztirob / Tursun Ali. Gullayotgan yurak. – T.: Oʻzbekiston, 2009.
2. Yoʻldoshev Q. Kayfiyat manzaralari / Tursun Ali. Tuygʻular rangi. – T.: Yozuvchi., 2001.
3. Yoʻldoshev Q. Yoniq soʻz. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
4. Yoʻldosheva M. "Sokin hayqiriq" jarangi / Tursun Ali. Sokin hayqiriq. – T.: "SHARQ" NMAK Bosh tahririyati, 2005.
5. Normatov U. Shoir soʻzi qush kabi erkin / Normatov U. Nafosat gurunglari. – T.: Mu-harrir, 2010.
6. Tursun Ali. Oy yaprogʻi. – Toshkent: "SHARQ" NMAK Bosh tahririyati, 2008.